

Çankırı'nın Endemik Tıbbi Bitkileri

Emel İNAN¹ Gökhan İPEK^{2*} Arif İPEK³

¹Çankırı Karatekin Üniv. Kızılırmak Meslek Yüksekokulu, Çankırı, Türkiye

²Çankırı Karatekin Üniv. Yapraklı Meslek Yüksekokulu, Çankırı, Türkiye

³Çankırı Karatekin Üniv. Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Çankırı, Türkiye

*Sorumlu yazar:

E-mail: gokhanipek@karatekin.edu.tr

Geliş Tarihi: 2 Ocak 2012

Kabul Tarihi: 22 Haziran 2012

Özet

Dünya da olduğu gibi günümüzde Türkiye'de de tıbbi ve hoş kokulu bitkiler önemli bir yere gelmiştir. Türkiye pek çok bitkinin gen merkezi olmasının yanında, bazı endemik türlerin de bulunduğu coğrafik bölgeleri içermektedir. Bugün Türkiye florasında 9000'in üzerinde bitki türü olduğu bilinmekle beraber bunların yaklaşık 3000 tanesi endemiktir. Bu bitkilerden 1000 civarında bitki türünün halk arasında, tıbbi amaçlı kullanıldığı, 350 kadar türün ise iç ve dış ticareti yapıldığı söylenmektedir. Ülkemizde tıbbi bitkilerin birçoğu doğal olarak yetişebilmektedir. Çankırı'nın kendine has özellikteki jipsli yani alçıtaşlı toprak yapısı dünyanın hiçbir yerinde yetişmeyen nadir endemik bitkilerin de Çankırı da yetişmesine olanak tanımıştır. Çankırı ili'nin, çoğu Avrupa ülkesinde ki endemik bitki sayısının çok üstünde lokal endemik türlere ev sahipliği yapması önemini açıkça ortaya koymaktadır. Çankırı ili sınırları içinde bulunan toplam 360 taksondan 121' i endemik takson olup, bunlardan; Tanacetum germanicopolitanum (Bornm. Et Heimerl) Grierson, Gypsophila germanicopolitana Hub.-Mor., Gypsophila simonii Hub.-Mor., Helianthemum germanicopolitanum Bornm., Astragalus barbarae Bornm., Onobrychis germanicopolitana Hub.-Mor. Et Simon, çok yıllık endemik tıbbi bitki türleri sadece Çankırı ili sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tıbbi Bitkiler, Endemik, Jipsli, Lokal

Endemic Medicinal Plants of Çankırı

Abstract

Medicinal and aromatic plants are gaining high importance both in Turkey and the world these days. Turkey, is the center of many plant taxons, including some endemic species. Today, over 12054 plant species are found in the flora of Turkey of which more than 3000 are endemic. About 1000 plant species among these plants are popularly used for medicinal purposes. Approximately 350 plant species are used in internal and external trade. Many medicinal plants grow naturally in our country. Out of its own unique characteristics Çankırı gypsiferous soil structure has made it possible to grow a rare endemic plants in the Çankırı. In the Çankırı province, the number of endemic plants is much higher compared to the most of the European countries, which clearly reveal the importance of local endemic species. Out of 360 taxons found in the Çankırı province 121 are endemic and include Tanacetum germanicopolitanum (ET BORNM.Heimerle) Grierson, Gypsophila germanicopolitana HUB.-MOR., Gypsophila simonii HUB.-MOR., Helianthemum germanicopolitana born., Astragalus barbarae born., Onobrychis germanicopolitana HUB.-MOR. SIMON ET, which are perennial endemic medicinal plant species found only in the province of Çankırı.

Key Words: Medicinal Plants, Endemic, Gypseous, Local

GİRİŞ

Tıbbi ve aromatik bitkilerden faydalanma ilk insanla başlar ve günümüze kadar devam eder. Bu bitkiler zaman içerisinde az veya daha çok önemli konuma gelmişlerdir. Ancak hiçbir zaman önemlerini tamamen yitirmemişlerdir. Nitekim son yıllarda bu bitkilerin tüketimine baktığımızda tekrar önem kazandıklarını görmekteyiz [1].

Günümüzde bitkiler, ilaçların ham maddesi olma yönünde çok önemli bir konumdadırlar. Bu önemlilik gün geçtikçe daha da artmaktadır. İnsanların sentetik ilaçlardan olan beklentisinin azalması, bitkisel kaynaklı ilaçlara olan eğilimi artırmaktadır. Devletlerin bu alana ayırdığı ödenek her geçen gün daha da artmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre dünya

nüfusunun % 80'i bitkisel ilaçlarla tedavi olmaktadır. Bu amaçla 20 bin bitki ve 4 bin bitkisel drog'un kullanıldığı ve 400 tanesinin ise aktif olarak ticaretinin yapıldığı belirtilmektedir. Türkiye kodeksinde kayıtlı 140 tıbbi bitki vardır. Fakat Türkiye'de 500 kadar bitkinin tedavi amaçlı kullanıldığı bildirilmektedir [2].

Türkiye, 12000 civarında eğrelti ve tohumlu bitki taksonu ile dünyada bulunduğu iklim kuşağında oldukça zengin floraya sahip ülkelere biridir. Avrupa kıta florasının 12000'e yakın türe sahip olduğu ve kıtanın ülkemizin yaklaşık 15 katı büyüklükte olduğu düşünülürse, yurdumuzun floristik zenginliği daha da belirginleşir. Türkiye florasının ilginçliği, sahip olduğu tür zenginliğinin yanında, çok sayıda endemik tür de

içermesinden kaynaklanır [3,4]. Avrupa ülkelerindeki endemik taksonların toplamı 2750 kadar iken, ülkemizde bu sayı 3000'den fazladır.

Türkiye'de yetişen endemik ve endemik olmayan bitkiler çeşitli baskılar altında olup, bir kısmı bu olaylar sonucu neslini devam ettirebilmekte zorluklarla karşılaşmaktadır. Ülkemiz bitkilerini tehdit eden başlıca faktörler; sanayileşme ve şehirleşme, tarım alanlarının genişletilmesi ve aşırı otlatma, turizm olayı, yurt dışına ihraç ve yurt içi kullanım amacı ile doğadan toplamalar, çorak (tuzcul) alanların ıslahı, tarımsal mücadele ve kirlenme, ağaçlandırma, yangınlar olarak sayılabilir [3].

Ülkemizin iklim, coğrafik yapı ve türlerin çokluğu ile Avrupa'nın en zengin florasına sahip olmasına rağmen ilaç sanayinin ihtiyacı olan hammaddelerin % 70'den daha fazlası ithal edilmektedir. İthal edilen droglar içinde yurdumuzda doğal olarak florada bulunan ve kültüre alınabilme ihtimali olan bitkiler de bulunmaktadır. İhraç edilen drogların ise çoğu içinde endemik bitkilerin olduğu ve doğadan doğrudan toplanan bitkisel materyalden oluşmaktadır. Bu bitkilerin doğadan rastgele ve aşırı bir şekilde toplanması bitki türlerinin nesillerinin devamını tehlikeye sokmaktadır. Ayrıca mevcut bitkilerden bu şekilde plansız ve kontrolsüz yararlanması büyük ekonomik kayıplara neden olmaktadır. Bu bitkilerden tam olarak faydalanabilmemiz için bitki türlerinin tanınması, yayılış alanlarının bilinmesi, kültüre alınabilme yöntemlerinin araştırılması, bitki türlerinin etken maddelerine göre sektörel kullanımının belirlenmesi, bitkilerin toplanması, yetiştirilmesi ve pazarlanması ile ilgili usul ve esasların yasalarla güvence altına alınması ve bu konuyla uğraşan kişilerin teknik bilgi ve becerilerinin artırılmasına bağlıdır [5].

Çankırı ili 1074 yılında Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan'ın komutanlarından Emir Karatekin Bey tarafından fethedildikten sonra günümüze kadar Türk yurdu olarak kalmıştır. Hitit döneminde Dudaşna, Bizans döneminde Germanikopolis ve Gangra, daha sonra Kengri olarak adlandırılan il Cumhuriyet döneminde Çankırı adını almıştır [6]. Bizans dönemindeki ismi olan Germanikopolis bir çok bitkinin Latince ismine verilmiştir. Çankırı il sınırlarında bulunan *Centaurea germanico-politana*, *Gypsophila germanicopolitana*, *Onobrychis germanico-politana*, *Tanacetum germanicopolitanum*, *Sideritis germanicopolitana*, *Helianthemum germanicopolitanum*, *Reseda germanicopolitana* türleri buna örnektir.

Çankırı il merkezinin bulunduğu bölge 3. jeolojik zamanda meydana gelmiş jipsli yani alçıtaşlı toprak yapısına sahiptir [7]. Bu jipsli bölgelere has birçok endemik bitki bulunmaktadır. Çankırı il sınırlarında *Flora of Turkey*'in ilk dokuz cildinin kayıtlarına göre 52 familyaya ait 357 tür olmak üzere 360 adet takson bulunmaktadır. Tür sayısı daha sonra yapılan flora çalışmalarıyla bini bulduğu tahmin edilmektedir. Çankırı ilinde bulunan bu türlerden ilk dokuz cilde göre 119 tanesi endemiktir [8]. Endemik türler içerisinde altı tanesi (*Tanacetum germanicopolitanum* (Bornm. Et Heimerl) Grierson, *Gypsophila germanicopolitana*

Hub.-Mor., *Gypsophila simonii* *Hub.-Mor.*, *Helianthemum germanicopolitanum* Bornm., *Astragalus barbarae* Bornm., *Onobrychis germanicopolitana* *Hub.-Mor. Et Simon*.) lokal endemiktir yani dünya üzerinde tek yaşam alanı Çankırı ilidir. Bu altı türe daha sonra 10 tane tür (*Acantholimon lycanicum* Boiss.et Heldr. subsp. *cappadocicum* Dogan et Akaydın [9], *Alyssum nezaketiae* Aytac & H. Duman [10], *Viola alba* Besser subsp. *alba* Dinc et al. [11], *Genista vuralii* A.Duran & H.Dural [12], *Astragalus fallacinus* Podlech [13], *Centaurea cankeriense* A.Duran & H.Duman [14], *Erysimum jacquemoudii* Yıld., *Erysimum yaltirikii* Yıld. [15], *Astragalus rausianus* Podlech & Ekici [16], *Galium cankeriense* Yıld. [17]) eklenerek lokal endemik tür sayısı 16 adede çıkmıştır. Bu türlerin tek nokta endemiği olması da ayrıca çok önemlidir. Lokal endemik türlerin tıbbi bitki olarak kullanımı hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

***Astragalus barbarae* Bornm., *Astragalus fallacinus* Podlech (Fabaceae)**

Türkçe adı: Geven

Diğer isimler: Geven balı, Püs. Kitre zamkı elde edilen geve türlerine ise: Ak geven, Püs geveni veya Zamk geveni [18].

Botaniği: Baklagillerden, çok yıllık bitkilerdir. Yetiştigi bölgelere göre farklılaşan 2000 kadar türü vardır. Yapraklar eliptik bir şekilde dal boyunca karşılıklı sıralanmıştır. Sarı, açık sarı, beyaz ve pembe açan türleri mevcuttur. Çok yıllık otsu, dikenli bitkilerdir. Boyları türüne göre 5 - 100 cm ve bulunduğu yükseklikler 200 - 2700 m arası değişir. Ak geven, püs geveni ve zamk geveninden ebru yapımında kullanılan "kitre" denilen zamk çıkarılmaktadır. Ayrıca kitre ilaç yapımında da kullanılır [19]. Çankırı'nın Ilgaz ilçesinde bu amaç için bazı *Astragalus* türleri eskiden toplatıldığı bilinmektedir.

Bileşim: Asparagin, gliserizin, acı maddeler, şekerler, proteinler, dekstroz, manit, flavanoidler [19].

Etki ve kullanılışı: Mukoza üzerinde koruyucu bir etkisi vardır. Bu nedenle boğaz hastalıkları ve iltihaplarında, bir parça zamk ağza alınarak emilir. Meydana gelen müsülaj yara üzerini örterek koruyucu bir tesir yapar [18] Soğuk algınlığı ve grip, kronik yorgunluk ve astımda şifa sağlamaktadır. Kalp rahatsızlıkları, böbrek rahatsızlıkları, mide ülserleri rahatsızlıklarında şifa sağlar. Çeşitli alerjiler ve yaraları geçirir. Genel hazım sorunlarını yok eder. Kemoterapiyle ilişkili olarak iştah kaybı veya yorgunluğu ortadan kaldırmaktadır [19].

***Gypsophila germanicopolitana* *Hub.-Mor.* *Gypsophila simonii* *Hub.-Mor.* (Caryophyllaceae)**

Türkçe adı: Çankırı çöveni

Diğer isimler: Çevgen, Çevenotu, Dişi çöven, Helvacı çöveni, Şark çöveni, Tarla çöveni [18].

Botaniği: Haziran-Temmuz aylarında beyaz çiçekler açan, 50-60 cm yüksekliğinde çok dallı, çok senelik, kazık köklü, otsu bir bitki. Yaprakları sapsız, soluk yeşil renklidir. Çiçekler küçük pembe ve beyaz renklidir.

Tohumlar küçük, hemen hemen böbrek şeklinde esmer renkli ve üzeri pürüklüdür. Köklerinin dövülmesinden çöven elde edilir. Bitkinin kullanılan kısımları kökleridir [19].

Bileşim: Şekerler, rezin ve triterpen sınıfı saponinler (albosaponin) taşımaktadır [18].

Etki ve kullanılış: Gypsophila türleri idrar söktürür. Terletir. Vücuda rahatlık verir. Kusturur ve balgam söktürür. Eskiden beri temizleyici olarak, lekeleri çıkarmak için kullanılır [19].

Helianthemum germanicopolitanum Bornm. (Cistaceae)

Türkçe adı: Kaya gülü, Güneş gülü, Hasırotu [20].

Botaniği: Yarı çalılı formunda, çok yıllık, çiçeksiz, otsu bir bitkidir. Yapraklar 5-20 cm uzunlukta, üst yüz çıplak, alt yüz ve yaprak pullar ile kaplı [21].

Bileşim: Uçucu yağ, tanen ve müsilağ taşımaktadır [18].

Etki ve kullanılış: İdrar söktürücü ve kabız etkilere sahiptir. Ülkemizde haricen bilhassa basura karşı kullanılmaktadır [18].

Tanacetum germanicopolitanum (Bornm. Et Heimerl) Grierson (Asteraceae)

Türkçe adı: Solucan otu

Diğer isimler: Tansy, Tanacetum vulgare

Botaniği: Bileşikgiller familyasındadır. 40-140 cm boyunda çok yıllık, dikine yükselen, köşeli gövdeli bir bitkidir. Solucanotunun üst kısımları çatallaşır ve gövdesi yeşilimsi esmer renklidir. Yaprakları anayaprığa dizilmiş yanyapraklardan meydana gelir. Yan yaprakları yumurta şeklinde kenarları dişli, koyu yeşil renkli, altyaprakları büyük, üst yaprakları küçüktür. Hoş kokulu ve tadı acı, hardal sarısı çiçekleri yaz başından sonbaharın başına kadar sık salkımlar oluşturarak açar. Bu çiçeklerin olgunlaşmasıyla yeşilimsi beyaz renkli dikdörtgen biçimli minik tohumları meydana gelir [19].

Bileşim: Uçucu yağ, acı glikozitler, laktonlar, flavonitler ve tanen içerir. Uçucu yağ içinde bilhassa tuyon bulunur [18].

Etki ve kullanılış: Sindirim sistemini uyarır, iştah açar. Hazımsızlığı en aza indirger. Kadınlarda aybaşı dönemini kolaylaştırır. Bedeni güçlendirici toniktir [19].

SONUÇ

Çankırı sahip olduğu toprak yapısıyla, önemli ve il'e özgü endemik tıbbi bitlileri bünyesinde barındırmasıyla, son zamanlarda tıbbi ve aromatik bitkilere artan talep nedeniyle, bu bitkilerin potansiyelinin, değerlendirilmesi, sosyale ve çevresel yönden olmak üzere özellikle ülke ekonomisine pek çok yarar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

[1] Başer, K.H.C., 1998. Tıbbi ve aromatik bitkilerin endüstriyel kullanımı. Anadolu Üniversitesi, Tıbbi ve

Aromatik Bitki ve İlaç Araştırma Merkezi Bülteni, (13-14), 19-44, Eskisehir.

[2] Başer, K.H.C. 2001. Her derde deva bir bitki kekik. Bilim ve Teknik Dergisi, 402, s.74-77., Özgüven, M., S. Sekin, B. Gürbüz, N. Şekeroğlu, F. Ayanoglu, S. Ekren, S. 2005. Tütün, tıbbi ve aromatik bitkiler üretimi ve ticareti. Türkiye Ziraat Mühendisleri VI. Teknik Kongresi Bildiri Kitabı, 1. Cilt, s. 481-501.

[3] Stace, C.A. 1980. Plant taxonomy and biosystematics 7, London.

[4] Kunkel, G. 1984. Plants for human consumption, An annotated checklist of the edible phanerogams and ferns, Koenigstein.

[5] Anonim, 1996. VI. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı Bildiri Kitabı, Ankara, 16-19 Mayıs. Erişim Tarihi: 10.01.2012

[6] Anonim 2012. <http://www.cankiri.pol.tr/tarihce.htm> Erişim Tarihi: 08.01.2012

[7] Anonim 2012. <http://www.cankiri.gov.tr> Erişim Tarihi: 08.01.2012

[8] Anonim, 2012. <http://www.weski.tubitak.gov.tr/tubives/> Erişim Tarihi: 06.01.2012

[9] Doğan, M. ve Akaydın, G. 2007. Synopsis of Turkish Acantholimon Boiss. (Plumbaginaceae). Bot J Linn Soc 154: 397-419.

[10] Aytac, Z. ve Duman, H. 2000. A new species of Alyssum L. (Cruciferae) from Central Anatolia. Isr. J. Plant Sci. 48: 317-320.

[11] Dinç, M., Bağcı, Y. ve Yıldırım, Ş. 2003. A new species of Viola L. (Violaceae) from South Anatolia. Bot. Jour. Linn. Soc. 141: 477-482.

[12] Duran, A. ve Dural, H. 2003. Genista vuralii (Fabaceae) a new species from Turkey. Ann. Bot. Fennici 40: 113-116.

[13] Podlech D., 1999. New Astragalus and Oxytropis from North Africa and Asia, including some new combinations and remarks on some species. Sendtnera 6: 135-174.

[14] Duran, A. ve H. Duman, 2002. Two new species of Centaurea (Asteraceae) from Turkey. Ann. Bot. Fennici 39: 43-48.

[15] The genus Erysimum L. 2008. (Brassicaceae) in Turkey, some new taxa, records, a synopsis and a key. Ot Sistematik Botanik Dergisi 15 (2): 1-80.

[16] Podlech D. ve Ekici, M. 2008. Some new and interesting Astragalus species (Fabaceae) from Turkey. Feddes Repertorium 119 (1-2): 24-36.

[17] Yıldırım, Ş., 2010. Some new taxa, records and taxonomic treatments from Turkey. Ot Sistematik Botanik dergisi 17 (2): 1-114.

[18] Baytop, T., 1999. Türkiye'de Tıbbi Bitkilerle Tedavi (Geçmişte ve Bugün). Nobel Tıp Kitapevleri. (İlaveli ikinci Baskı).

[19] Anonim, 2011. <http://www.sifalibitkiler.us/> Erişim Tarihi: 17.12.2011

[20] Sunset Western Garden Book, 1995. 606-607.

[21] Anonim, 2012. <http://www.weski.tubitak.gov.tr/tubives/> Erişim Tarihi: 07.01.2012